

VÝROBNÉ SILY AKO SOCIÁLNO-FILOZOFICKÁ KATEGÓRIA

VLADIMÍR ŽEREBIN — EMIL DUDA

V materiáloch XXVI. zjazdu KSSZ a XVI. zjazdu KSČ zaujímajú otázky ďalšieho rozvoja výrobných síl spoločnosti osobitné miesto, čo vyplýva z aktuálnych ekonomických a sociálno-politických potrieb socialistickej a komunistickej výstavby. V týchto materiáloch sa podčiarkuje nevyhnutnosť zabezpečovania ďalšieho pokroku socialistickej spoločnosti, kvalitatívneho pozdvihnutia materiálno-technickej základne na základe urýchlenia vedecko-technického pokroku, intenzifikácie spoločenskej výroby a zvýšenia jej efektívnosti.

Optimálne riešenie úloh intenzifikácie socialistickej výroby v podmienkach vedecko-technickej revolúcie predpokladá, okrem iného, rešpektovať metodologické požiadavky, medzi ktoré patrí správne chápanie podstaty a obsahu výrobných síl ako sociálno-filozofickej kategórie. Využívanie intenzifikačných faktorov rastu ekonomiky je zároveň výzvou k hlbšiemu teoretickému objasneniu celého radu otázok, ktoré vyvstávajú spolu s praktickým osvojením vedecko-technického pokroku v záujme sociálno-ekonomických a politických cieľov socialistickej spoločnosti. 8. zasadanie ÚV KSČ zdôraznilo, že „rozpracovanie teoretických otázok súvisiacich s uplatňovaním vedecko-technického rozvoja a jeho vplyv na intenzifikáciu ekonomiky sa musí stať pre spoločenské vedy jednou z kľúčových oblastí výskumu“. (1, s. 25—26)

Výrobné sily — východiskový pojem dialektickomaterialistickej teórie spoločenského vývoja

Otázku špecifiky výrobných síl ako sociálno-filozofickej kategórie aktívne skúmajú vedci socialistických krajín. Redakcia sovietskeho časopisu *Otázky filozofie* r. 1980—1981 zorganizovala k problematike výrobných síl diskusie za okrúhlym stolom. Účastníci týchto diskusií, ako aj autori špeciálnych publikácií, podčiarkujú neobyčajnú záležitosť obsahu kategórie výrobných síl, a mnohoaspektovať jej skúmania. Kategória výrobných síl sa skúma nielen v rámci filozofie, ale i politickej ekonómie, historickej vedy, sociológie a ďalších parciálnych vied. Obhajujú sa pokusy pozdvihnúť kategóriu výrobných síl na novú, vyššiu úroveň teoretického zovšeobecnenia z hľadiska aktuálnych sociálno-ekonomických úloh vývoja našej spoločnosti.

Analýza obsahu výrobných síl ako sociálno-filozofickej kategórie odhaľuje však i značné ťažkosti, ktoré neboli vyriešené a neumožňujú jasne sformulovať dokonalejšie vymedzenie výrobných síl, podstatne sa odlišujúce od tradičného. V zhodnocujúcej stati k diskusií za okrúhlym stolom bol vyslovený záver, že v „processe diskusií sa objavila všeobecná tendencia nespochybníť existujúce vymedzenie výrobných síl, ktoré sa nachádza v učebnici, vychádzajúc z toho, že odráža v určitom priblížení objektívnu pravdu.“ (2, s. 100)

V týchto materiáloch sa však zároveň zdôraznilo, že treba pokračovať vo výskumoch, lebo sa objavilo veľa nových problémov, rozpracovanie ktorých

súvisí s prehĺbením filozoficko-metodologickeho skúmania kategórie výrobných síl. Autori tohto článku reagujú práve na túto výzvu. Zaujímajú stanovisko k niektorým dôležitým aspektom filozoficko-sociálnej teórie výrobných síl.

Súčasný stav marxisticko-leninskej teórie výrobných síl je taký, že sa sformulovali v podstate tri základné prístupy k danému problému. Prvý, alebo ako ho často nazývajú „úzko ekonomický, technologický“ prístup, charakterizovaný tým, že do štruktúry výrobných síl zahrnuje tri dôležité prvky: pracovné predmety, pracovné prostriedky a pracovnú silu s jej výrobnými návykmi a poznatkami. (3, s. 345) Zvláštnym druhom tohto prístupu je stanovisko niektorých autorov, ktorí redukujú výrobné sily na dva základné prvky: pracovné prostriedky a pracovnú silu. (4, s. 277)

Súčasná teória výrobných síl je charakterizovaná i rozšírenou ekonomickou interpretáciou ich štruktúry. V tomto prípade do štruktúry výrobných síl sa zahrňujú nielen pracovné predmety, pracovné prostriedky a pracovná sila, ale aj deľba práce, kooperácia a niektoré ďalšie stránky sociálno-ekonomických vzťahov. (5, s. 109)

V diskusii sa objavil i rozšírený sociologický prístup k interpretovaniu obsahu výrobných síl. Do výrobných síl zahrňuje nielen vecne-predmetné prvky výrobných síl, ale i vytvorenie sociálnych foriem života a všetkých spoločenských vzťahov. (5, s. 93)

Ktorý z uvedených prístupov v chápaní výrobných síl má bližšie k objektívnej pravde? Riešenie tejto zložitej teoretickej otázky závisí predovšetkým od správneho chápania objektívnych kritérií, ktoré sú v celom systéme sociálnych vzťahov tvoriacich spoločensko-ekonomickú formáciu. Niektorí autori tvrdia, že za podstatný znak výrobných síl treba pokladať progresívny vplyv určitého faktora výroby na skrátenie pracovného času, spoločensky nevyhnutného na vytvorenie spoločenského bohatstva, t. j. bezprostredne zvyšujúceho produktivitu práce. (6, s. 90)

Podľa našej mienky pre riešenie otázky podstaty výrobných síl je nepostačujúce jedno kritérium. Zastávame stanovisko, že v sociálno-filozofickej teórii pojem výrobných síl nadobúda kategoriálny status len vďaka tomu, že sa v ňom fixujú také sily, ktoré určujú nevyhnutnosť zodpovedajúcich výrobných vzťahov a cez ne vyvolávajú ďalšie vzťahy. (7, s. 90—91) Výrobné sily sú východiskových pojmom dialektickomaterialistickej teórie spoločenského vývoja. Uznanie určujúcej úlohy výrobných síl vo vývoji ľudských dejín je základným princípom materialistického chápania a vysvetľovania dialektiky vzájomného pôsobenia sociálnych prvkov, ktoré tvoria spoločensko-ekonomickú formáciu. Ako bolo zdôraznené v tlači, základná metodologická pozícia musí byť uchovaná, aby proces spoločenského vývoja nerozširoval štruktúru výrobných síl. (2, s. 101)

Výrobné sily tvoria základ objektívnej možnosti vyrábať spotrebné predmety, ktorých používanie je nevyhnutné pre reprodukciu materiálnych podmienok života ľudí. K. Marx zvlášť zdôrazňoval: „K životu je však predovšetkým treba jedlo a pitie, obydlie, odev a ešte niektoré iné veci. Prvým historickým činom je teda výroba prostriedkov k uspokojeniu týchto potrieb, produkcia samotného materiálneho života, a tento historický čin, základnú podmienku celých dejín je nevyhnutné plniť každý deň a každú hodinu, dnes rovnako ako pred tisícami a tisícami rokov, aby sa ľudia aspoň udržali nažive.“

[8, s. 42] Len potom sa môžu "zaoberať politickou, náboženstvom, filozofiou atď." [9, s. 37] Objektívna možnosť každej generácie ľudí vyrábať hmotné statky na uspokojenie potrieb sa určuje tým, že výrobné sily sú získaným produktom predchádzajúcej činnosti. „Netreba dodávať, že ľudia si nevolia slobodne svoje výrobné sily — ktoré sú základom celých síl dejín.“ [10, s. 491]

Výrobné sily sú určujúcim základom objektívnej možnosti vyrábať spotrebné produkty predovšetkým preto, že tvoria dialektickú jednotu pracovných predmetov, pracovných prostriedkov, a pracovnej sily, disponujúcej výrobnými návykmi a poznatkami. Výrobné sily pôsobia v každej etape spoločenského vývoja ako systém týchto prvkov. Uznanie systémového charakteru výrobných síl umožňuje hovoriť o ich metodologickej rovnosti v procese výroby v aspekte ich rovnakej nevyhnutnosti pre vytvorenie spotrebných produktov. [11, s. 13] Ak by chýbal jeden z prvkov systému výrobných síl, výroba hmotných statkov by sa nemohla realizovať. Preto odmietame takú teoretickú pozíciu, ktorá vylučuje zo systému výrobných síl pracovné predmety.

Výrobné sily ako sociálno-filozofická kategória vyjadruje svojim obsahom nie všetky, ale iba všeobecné prvky určujúcej stránky procesu výroby, t. j. také, ktoré existujú objektívne vo všetkých etapách historického vývoja ľudstva. V tomto vzťahu sa veda nemôže pokladať za prvok výrobných síl, pretože neexistovala v podmienkach prvotnopospolnej spoločnosti. Veda vznikla v 16. stor. a sformovanie vedy ako sociálneho organizmu prebehlo až koncom 18. a začiatkom 19. stor. Vo všeobecnosti výrobné sily môžu fungovať mimo každej závislosti na vedeckom poznaní.

Veda začína pôsobiť ako bezprostredná výrobná sila až v období kapitalizmu. Pritom veda nie je osobitným prvkom súčasných výrobných síl existujúcim vedľa troch "tradičných" komponentov, ale je len špecifickou formou prejavu bytostných síl človeka. Veda ako bezprostredná výrobná sila vystupuje buď v zvecnej forme, spredmetnenej v pracovných prostriedkoch alebo vo forme zvláštneho poznatku človeka. Jej pôsobenie na výrobný proces spotrebných predmetov sa realizuje cez tradičné komponenty výrobných síl.

Výrobné sily pôsobia v úzkej jednote s výrobnými vzťahmi. Premena reálnej možnosti vyrábať spotrebné produkty na skutočnosť nastáva len na základe vzájomného pôsobenia výrobných síl a výrobných vzťahov. Výrobné sily sa uvádzajú do činného stavu v procese práce, ktorá má spoločenský charakter. Preto pôsobenie výrobných síl závisí od iných ekonomických faktorov (kooperácia, delba práce atď.) Pravda, ako ukážeme ďalej, to nie je dôvod pre rozšírenie štruktúry výrobných síl, pre začlenenie do ich systému takých prvkov ako kooperácia, delba práce atď. Ich skutočná úloha vo vývoji výrobných síl sa odhaľuje pomocou iných kategórií historického materializmu.

Výrobné sily sú teda určujúcou, objektívnou, nevyhnutnou a všeobecnou stránkou spoločenskej výroby, charakterizovanou dialektickou jednotou pracovných predmetov, pracovných prostriedkov a pracovnej sily s jej výrobnými návykmi a poznatkami.

Logicko-metodologické aspekty klasifikácie výrobných síl

Klasifikáciu výrobných síl na rozličné formy a druhy možno realizovať podľa rôznych kritérií. Preto je daný problém charakterizovaný mnohoaspektovosťou skúmania. Kritériom rozčlenenia výrobných síl na jednotlivé formy

a druhý môže byť stupeň ich zložitosti v procese vývoja spoločnosti smerom k vyššej civilizácii. V tomto prípade sa akcentuje historický prístup k riešeniu skúmaného problému.

Základom pre klasifikáciu výrobných síl na rozličné druhy môžu byť i sociálno-ekonomické znaky, v rámci ktorých pôsobia výrobné sily. Pri takomto prístupe hovoríme o výrobných silách prvotnopospolnej, otrokárskej, feudálnej, kapitalistickej a komunistickej spoločnosti. Tu sa už prejavuje politicko-ekonomický prístup k problému klasifikácie výrobných síl. Je možné, prirodzene, i technicko-ekonomické rozčlenenie výrobných síl na zvláštne druhy. Podľa charakteru pracovného predmetu existujú výrobné sily fungujúce na základe využívania prírodných materiálov. Vedľa toho existujú výrobné sily pôsobiace na základe využitia umelých materiálov. Existujú taktiež výrobné sily vyrábajúce výrobné prostriedky. Spolu s tým existujú výrobné sily, ktoré vyrábajú spotrebné predmety atď.

Téma článku nás núti odhaliť niektoré podstatné momenty logicko-metodologického aspektu klasifikácie výrobných síl. Realizovanie tejto úlohy však naráža na nemalé ťažkosti, podmienené zložitou skúmaním. Analýza špeciálnej literatúry ukazuje, že jestvujúca klasifikácia výrobných síl na zodpovedajúce formy a druhy nie je zbavená poznávacej hodnoty. Spolu s tým však doslova bije do očí pojmová nejasnosť úsudkov o danej otázke. Možno to sčasti vysvetliť tým, že požiadavky, ktorými sa charakterizuje vedecké riešenie klasifikácie javov na zodpovedajúce druhy, neobstoja úplne.

Jedným z dôležitých pravidiel vedecky zdôvodnenej klasifikácie je, že delenie zložitého systému sa musí robiť podľa jedného základu (podstatného znaku). Žiaľ, pri riešení otázky klasifikácie výrobných síl na zvláštne druhy nie sú rozpracované základy, v dôsledku čoho zodpovedajúce teoretické myšlienky v nemalej miere trpia neukončenosťou, ktorá zastiera podstatu vecí.

Pozrime sa na konkrétne prípady, v ktorých sú vyjadrené pokusy vypracovať klasifikáciu výrobných síl v logicko-metodologickom aspekte. Treba poznamenať, že takéto teoretické úvahy vznikajú vo forme hypotetických výrokov, a preto netrvajú na definitívnom zakončení nastolených riešení.

Často sa stretávame najmä s takýmto tvrdením: "Možno rozlišovať bezprostredné výrobné sily (pracovná sila + výrobné prostriedky) a druhotné výrobné sily (kooperácia, delba práce, veda atď.)" [5, s. 109] Pojem "druhotné výrobné sily" vyvoláva námietky už preto, že sa nachádza i v druhej klasifikácii, kde sa mu vkladá celkom iný obsah. Vo filozofickom slovníku sa uvádza, že "výrobné sily nadobúdajú tri formy: prírodné výrobné sily, spoločenské výrobné sily a všeobecné výrobné sily, ktoré sa prejavujú v procese historického vývoja spoločnosti vo forme troch postupných stupňov rozvoja: prvotné alebo archaické výrobné sily, druhotné alebo antagonistické výrobné sily". [12, s. 536] Ako vidieť v danom prípade, pojem "druhotné výrobné sily" vyžaduje už zvláštny stupeň rozvoja výrobných síl, na základe ktorých sa vytvárajú tri antagonistické spoločensko-ekonomické formácie (otrokárska, feudálna, kapitalistická). Uvedená nedokonalosť pojmového aparátu v teórii výrobných síl je celkom očividná.

V diskusii o klasifikácii výrobných síl sa objavil pokus interpretovať štruktúru výrobných síl na:

1. Bezprostredné výrobné sily: a) ľudský faktor, čiže ľudská pracovná sila so svojimi pracovnými návykmi, skúsenosťami a vedeckými poznatkami,

ktoré potrebuje pre výkon výrobných funkcií: b) vecný faktor, čiže pracovné prostriedky, pracovné predmety a prírodné sily (energia) a veda v tej miere, v akej prispieva k permanentnej reprodukcii v rámci bezprostrednej kooperácie svojich materiálnych vecných nositeľov.

2. Spoločenské výrobné sily: a) veda ako všeobecná práca, sprostredkovaná kooperáciou, ktorá sústreďuje duchovné potencie výroby a morálne stimuly, estetické hľadiská a hodnotové priority vo vzťahu k prírode, prípadne iné mimovedecké zložky sprostredkovanej kooperácie; b) deľba práce a organizácia spoločenského výrobného procesu, určovaná úrovňou technologicko-organizačných vzťahov.“ (13, s. 358)

Každá klasifikácia predpokladá také rozdelenie javov do tried, pri ktorých každý jav charakterizujúci štruktúru systému musí vstúpiť do rozsahu jednej triedy predmetov, ale nesmie zároveň vstupovať do dvoch alebo viacerých druhov. Inými slovami, rozdelenie systému na štruktúrne prvky je sprevádzané označením subordinovaných tried javov, ktoré vystupujú ako druhy podriadené celostnému systému charakterizujúcemu zodpovedajúci druh predmetov.

Delenie výrobných síl na “bezprostredné” a “spoločenské” neumožňuje dôsledne riešiť otázku logických vzťahov rodu a druhu vzhľadom na analýzu skúmaného javu. V tomto prípade sa robí klasifikácia podľa rôznych kritérií, a preto označené druhy výrobných síl sa nevylučujú navzájom. Bezprostredné výrobné sily (pracovné prostriedky, pracovná sila, veda) majú predsa tiež spoločenský charakter. Veď pracovné nástroje vytvorené človekom nemožno úplne priradiť k javom prírody. Okrem toho, do štruktúry bezprostredných výrobných síl sú zahrnuté javy rôzneho radu, pretože v jednom rade s pracovnými prostriedkami sa nachádzajú i prírodné sily. Tieto však nemôžu byť bezprostrednou výrobnou silou, lebo sami osebe nevyrábajú materiálne statky.

Aké sú konštruktívne spôsoby riešenia problému klasifikácie výrobných síl v logicko-metodologickom aspekte? Za základ klasifikácie nemožno brať všetky vlastnosti predmetu skúmania, ale len vnútorné, podstatné, ktoré charakterizujú jeho štruktúru. Podľa našej mienky kritériom klasifikácie sú tieto podstatné znaky:

- a) charakter zdroja výrobných síl;
- b) charakter ich reálnej existencie;
- c) špecifickosť miesta v systéme sociálnych javov, ktoré tvoria spoločensko-ekonomickú formáciu;
- d) funkčné zameranie výrobných síl.

a) Na základe prvého podstatného znaku — *charakter zdroja* — výrobné sily možno klasifikovať ako prírodné a spoločenské. Zdrojom výrobných síl človeka môžu byť sily vonkajšej prírody, a prírodné schopnosti, ktoré sú vlastné každému človeku. V procese práce jednotlivec nevyhnutne uvádza do pohybu prírodné sily, ktoré sú súčasťou jeho tela, ramená i nohy, hlavu “i ruky, aby si prisvojil prírodnú látku vo forme vhodnej pre svoj vlastný život”. (14, s. 187) V procese práce človek používa i sily vetra, vody, elektriny, bonitu pôdy, ťažnú silu zvierať atď. Možno povedať, že príroda vystupuje ako prírodný rezervoár výrobných síl ľudskej práce. Samé osebe prírodné sily (fyzikálne, chemické, biologické, kozmické) sú len potenciálnou výrobnou silou. Reálne sa výrobnými silami stávajú len tie, ktoré pretvoril človek a používa ich ako sily vlastnej práce.

Zdrojom spoločenských výrobných síl je len práca. V procese práce vý-

robné sily prírody nadobúdajú kvalitatívne nové formy existencie a fungovania. Prechod do novej kvality sa prejavuje v tom, že sila prírody sa stáva výrobnou silou vo forme konkrétneho produktu práce, používaného potom ako technické prostriedky výroby toho, čoho niet v prírode. "Príroda" — písal Marx — "nezhotovuje ani stroje, ani rušne, ani železnice, ani elektrické telegrafy, ani samočinné spriadacie stroje atď. To všetko sú produkty ľudskej práce, prírodný materiál premenený na orgány ľudskej vôle vládnúcej nad prírodou, čiže ľudskej činnosti v prírode. Sú to ľudskou rukou vytvorené orgány ľudského mozgu, spredmetnená sila poznania..." (15, s. 195)

Podstatná špecifická črta ľudskej práce spočíva predovšetkým v tom, že produkt práce v tomto prípade slúži nielen ako predmet osobnej spotreby, ale i ako prostriedok výroby, predmet výrobnjej spotreby, výrobná sila. (16, s. 97) Spoločenské výrobné sily sa charakterizujú takým aktívnym vzťahom k prírode, ktorý sa dopĺňa ich aktívnym vzájomným vplyvom medzi sebou, t. j. vstupujú do vzájomného pôsobenia s celým systémom sociálnych vzťahov a spoločenským vedomím.

b) Výrobné sily možno klasifikovať podľa *charakteru reálnej existencie* na objektívne a subjektívne. Pojem "objektívne výrobné sily" odráža principiálnu zvláštnosť ich bytia, t. j. že existujú nezávisle od vedomia ľudí. Nie je ťažké zbrať, že takáto kvalita je vlastná predovšetkým materiálnym silám prírody, ktoré používa človek v procese výroby. No objektívne výrobné sily sa neobmedzujú len na sily prírody, lebo do ich štruktúry vstupujú i pracovné prostriedky, materiálno-vecné komponenty spoločenských výrobných síl. Objektívny charakter techniky sa prejavuje v tom, že v mnohých vzťahoch jej vývoj závisí od prírody a nie od vedomia ľudí. Ak vezmeme pracovné nástroje, mechanizmy, stroje — táto závislosť sa prejavuje v materiáloch, z ktorých sú zhotovené časti, súčiastky technických zariadení a tiež energie používanej v technike. Okrem toho základmi prírody, jej silami a energiou sa v značnej miere určuje charakter technologických procesov a funkcií techniky.

Subjektívne výrobné sily charakterizujú fyzické a duševné potencie jednotlivcov používané vo výrobnej činnosti. Subjektívne výrobné sily vyjadrujú stále sa rozširujúci tvorivý princíp v systéme ľudskej činnosti a ním dosiahnutých výsledkov. Podľa mery vývoja spoločenská úloha a význam subjektívnych výrobných síl rastie. Do sociálne organizovanej formy hmoty sa zahrnujú všetky nové objekty a procesy. "Sociálny obchvat" prírody rastie "do šírky" a rozvíja sa extenzívne. Ľudstvo rozbíja hranice ním menenej prírody, rozširuje sféru "druhej prírody" — noosféry. Upevnenie vplyvu subjektívnych výrobných síl sa najpodstatnejšie prejavuje v podmienkach vedecko-technickej revolúcie v hlbokom poznaní a pretváraní vnútornej štruktúry látok, preniknutia na mikroúroveň hmoty, zahrnutia mikrosveta prírody do sociálnej formy hmoty, výstupu človeka za hranice zeme do kozmu.

c) Výrobné sily možno klasifikovať podľa *špecifiky zaujímavého miesta* v systéme sociálnych javov tvoriacich spoločensko-ekonomickú formáciu ako určujúce a určované. Určujúce výrobné sily tvoria pracovné prostriedky, ktoré vtlačujú charakter vzťahov spoločenského človeka k prírode a jeho pracovnej činnosti. K. Marx napísal, že "ekonomické epochy sa nelíšia tým, čo sa vyrába, ale tým, ako, akými pracovnými prostriedkami sa vyrába. Pracovné prostriedky nie sú len meradlom stupňa rozvoja ľudskej pracovnej sily, ale sú aj ukazovateľom spoločenských vzťahov, za ktorých sa pracuje." (14, s. 190)

Pojem určujúca výrobná sila je veľmi blízky obsahu kategórie "objektívne výrobné sily". Ale o plnej totožnosti tu nemôže byť reči. Čo do svojho rozsahu určujúca výrobná sila je užšia ako objektívne výrobné sily. Do štruktúry určujúcej, výrobnej sily vstupujú len tie prvky objektívnych výrobných síl, ktoré charakterizujú štruktúru spoločensko-ekonomickej formácie a sú jej materiálnym základom. Prírodné procesy neurčujú sociálnu podstatu spoločensko-ekonomickej formácie, lebo takáto kvalita je vlastná len pracovným prostriedkom.

Určované výrobné sily, to je pracovná sila s jej výrobnými návykmi, skúsenosťami a vedomosťami. Ak pracovné prostriedky sú základom systému výrobných síl spoločnosti, potom pracovná sila a pracovné predmety vystupujú ako určované javy. Človek ako výrobná sila je výsledkom dlhého historického vývoja. Vo svojich sociálnych vlastnostiach, t. j. ako spoločenská bytosť disponujúca určitými návykmi, skúsenosťou, znalosťami plne sa určuje tým, akými nástrojmi pracuje. Primitívnosť pracovných nástrojov prvotnospoločnej spoločnosti rodí i zodpovedajúci spôsob života jednotlivcov. Súčasná spoločnosť s jej neobyčajne zložitým systémom strojov a mechanizmov vyžaduje zvláštneho pracovníka s takou skúsenosťou a poznatkami, ktoré by mu zabezpečili uviesť do pohybu dané pracovné prostriedky. Práve tak charakter pracovných prostriedkov určuje štruktúru pracovného predmetu. Kedysi mnohé sily a javy prírody nemali pre človeka nijaký význam. Celkom iné postavenie pozorujeme dnes, vo veku vedecko-technickej revolúcie. Stačí poukázať, že do 18. stor. ľudia používali 18 chemických prvkov, v 18. stor. 28, v 19. stor. 50 a začiatkom 20. stor. už viac ako 80. Dnes tento počet značne stúpol, a v neďalekej budúcnosti môžu byť všetky známe chemické prvky technicky využité. Čiže určované výrobné sily sa odlišujú od subjektívnych výrobných síl tým, že do ich štruktúry vstupujú objektívne existujúce predmety a javy.

d) Výrobné sily možno klasifikovať podľa *funkčného zamerania* na hlavné a vedľajšie. Hlavnou výrobnou silou je človek, lebo on stojí v centre materiálno-výrobnej činnosti spoločnosti. "Prvou výrobnou silou ľudstva", píše V. I. Lenin, "je robotník, pracujúci." (17, s. 322) Človek vystupuje ako spoločenský subjekt výrobnej činnosti, ktorá je najmarkantnejším vyjadrením jeho bytostných, tvorivých síl. Len človek ich uvádza do pohybu, núti ich pôsobiť za účelom výroby nevyhnutných spotrebných produktov. V podmienkach súčasnej vedecko-technickej revolúcie človek vykonáva v pracovnej činnosti rad výrobných funkcií: výrobo-technologickú, dopravnú, energetickú a napokon kontrolne riadiacu a logickú. (18, s. 19)

Vedľajšie výrobné sily sú pracovné predmety a pracovné prostriedky. Pravda, v tomto prípade nemožno zamieňať gnozeologické a funkčné aspekty skúmania výrobných síl. V gnozeologickej rovine podstata výrobnej činnosti sa určuje pracovnými prostriedkami, materiálno-vecnými stránkami výrobných síl. Avšak vo funkčnom vzťahu pracovné prostriedky charakterizujú vedľajšie výrobné sily, lebo kontrolno-riadiaca funkcia človeka uvádza pracovné prostriedky do činného, pracovného vzťahu.

Čiže z logicko-metodologického aspektu výrobné sily možno klasifikovať na prírodné a spoločenské, objektívne a subjektívne, určujúce a určované, hlavné a vedľajšie. To však tvorí druhy potenciálnych výrobných síl, lebo prírodné a spoločenské, objektívne a subjektívne, hlavné a vedľajšie, určujúce a určované výrobné sily v reálnej skutočnosti pôsobia v dialektickej jednote.

V rámci spoločensko-ekonomickej formácie ako jednotného celistvého sociálneho organizmu fungovanie výrobných síl prebieha v úzkom vzájomnom pôsobení s inými sociálnymi javmi. Pri odhaľovaní dialektikomaterialistického chápania dejín klasikovia marxizmu-leninizmu zdôrazňovali všeobecné vzájomné pôsobenie sociálnych síl. "Dejiny sa robia tak, že konečný výsledok vyplýva vždy z konfliktov mnohých jednotlivých vôľ, z ktorých sa zasa každá stáva takou, aká je pôsobením mnohých zvláštnych životných podmienok, sú to teda nespočetné navzájom sa krížiace sily, nekonečná skupina paralelogramov síl, a z nich vyplýva výslednica — dejinná udalosť..." (19, s. 499) Avšak úloha a význam sociálnych síl vo vývoji ľudských dejín nie je rovnaká. Treba rozlišovať nerovnaké pojmy: "výrobné sily" a "sociálne sily". Každá výrobná sila je sociálnou silou. Každá sociálna sila nie je však výrobnou silou. Diskusia o výrobných silách ukázala, že v mnohých prípadoch názov kategórie sa zamieňa, čo vedie k rozšírenému sociologickému interpretovaniu skúmaného problému. Často sa tvrdí, že pri "prvom priblížení výrobné sily možno definovať ako schopnosť vyrábať spotrebné predmety, alebo ako faktor napomáhajúci takejto výrobe". (5, s. 105)

Podľa našej mienky je už v danej formulácii obsiahnuté nebezpečenstvo neobyčajne rozšíreného chápania výrobných síl. Napomáhať výrobe spotrebných predmetov môže rad sociálnych faktorov alebo sociálnych síl. Na vývoj ekonomiky pozitívne pôsobia prvky sociálno-politickej a ideologickej nadvstavby, čo sa zvlášť ostro prejavuje v socialistickej spoločnosti. Práve z toho vyplýva nevyhnutnosť rozvoja ideologickej práce na úseku socialistickej a komunistickej výchovy pracujúcich mäs. V záveroch júnového pléna ÚV KSSZ (1983) sa zdôraznilo, že od toho závisí pracovná a sociálna aktivita ľudí, tempo nášho pohybu vpred k novým etapám spoločenského pokroku. (20, s. 29, 71)

Pravda, táto myšlienka nemôže byť dôvodom pre zahrnutie všetkých sociálnych faktorov do štruktúry výrobných síl spoločnosti. Súhlasíme s tými autormi, ktorí varujú pred neoprávneným stotožňovaním dvoch rozličných kategórií — výrobných síl a vyrobenej sily práce. (21, s. 282) Výrobná sila spoločenskej práce skutočne závisí od množstva faktorov, čomu venovali pozornosť klasikovia marxizmu-leninizmu. Sila pôsobenia sociálnych faktorov na rozvoj ekonomiky nie je však rovnaká. Preto v systéme historického materiálu existujú zvláštne kategórie, pomocou ktorých odhaľujeme rozličné zameranie úlohy sociálnych faktorov vo vývoji výrobných síl.

Dialektikomaterialistický obraz rozvoja spoločensko-ekonomickej formácie sa odráža pomocou rozličných aspektov pojmu "sociálne sily". Klasikovia marxizmu-leninizmu okrem pojmu "výrobné sily" používali kategóriu "hybné", podnecujúce sily. (22, s. 85—86) Hlavnou hybnou silou rozvoja výrobných síl sú výrobné vzťahy. Bez nich sa nemôže uskutočňovať výroba hmotných statkov. Spoločenskú produktivitu práce zvyšujú i také sociálne sily ako kooperácia a deľba práce. Niektoré z nadvstavbových sociálnych síl podnecujú vývoj ľudskej spoločnosti, ale nevstupujú do štruktúry výrobných síl spoločnosti. Nie náhodou v prácach K. Marxa, F. Engelsa a V. I. Lenina sa stretávame s takými pojmami ako "politické výrobné sily", "právne výrobné sily", morálne "výrobné sily" atď. Sociálne faktory daných sfér môžu za určitých podmienok

vystupovať ako sociálne hybné sily zvyšovania produktivity práce. Takéto postavenie sociálnych faktorov sa vyskytuje v podmienkach socialistickej spoločnosti, zvláštna pozornosť sa venuje upevňovaniu pracovnej disciplíny, vytváraniu zdravého morálno-psychologického ovzdušia v pracovných kolektívoch, pretože takéto sociálna atmosféra stimuluje iniciatívu a aktivitu pracujúcich vo výrobe.

Nechceme obhajovať tradičné vymedzenie výrobných síl. Odsudzujeme čisto ekonomickú interpretáciu procesu ich fungovania a vývoja. Upozorňujeme však, že netreba zamieňať definíciu výrobných síl s teóriou výrobných síl. *Ak sa v teórii odhaľujú najrozličnejšie aspekty fungovania a vývoja výrobných síl, potom ich definícia fixuje iba najpodstatnejšie znaky.* Z toho vyplývajúce vymedzenie výrobných síl neodráža objektívnu pravdu v určitom priblížení, ale v podstatnom vzťahu.

Podstata úzko ekonomického chápania výrobných síl spočíva v ignorovaní vplyvu sociálnych síl (politických, právnych, morálnych, estetických, ideologických atď.) na fungovania a rozvoj ekonomiky. Zákonitosti fungovania a rozvoja výrobných síl nemožno však pochopiť v odtrhnutí od sociálnych síl. Avšak sociálne sily, ktoré pôsobia na rozvoj ekonomiky, sami bezprostredne necharakterizujú štruktúru výrobných síl.

Rozšírená sociologická interpretácia kategórie výrobných síl má nepochybne určité konštruktívne momenty. Avšak súčasný stav teórie výrobných síl i prax, reálny spôsob ich fungovania nám nedávajú dostatočný dôvod, aby sme sa priklonili k tejto teoretickej pozícii.

LITERATÚRA

1. 8. zasedání ÚV KSČ ve dnech 15.—18. června 1983. Praha 1983.
2. Производителные силы как философская категория. Материалы "Круглого стола". In: Вопросы философии 1981, č. 9.
3. Základy marxistickej filozofie. Bratislava 1963.
4. Marksisticko-leninskaja teorija obščestvennogo progressa. Moskva 1984.
5. BAGATURIJA, G. A.: Kategorija "proizvodstvennyje sily" v teoretičeskom nasledstviji Marksa i Engelsa. In: Voprosy filosofii 1981, č. 9.
6. Voprosy filosofii 1981, č. 8.
7. KOVAEZON, M. J.: Socialno-filosofskij smysl poňatija proizvoditelnyh sil. In: Voprosy filosofii 1981, č. 4.
8. MARX, K. — ENGELS, B.: Spisy 3. Praha 1958.
9. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zv. 4. Bratislava 1978.
10. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zv. 1. Bratislava 1977.
11. BARULIN, V. S.: Производителные силы общества как категория исторического материализма. In: Voprosy filosofii 1981, č. 4.
12. Filosofskij enciklopedičeskij slovar. Moskva 1983.
13. HOHOŠ, L.: Marxov teoretický odkaz a problematika súčasných zmien vo výrobných silách. In: Filozofia 1983, č. 3.
14. MARX, K.: Kapitál I. Bratislava 1979.
15. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. Rukopisy "Grundrisse" II. Bratislava 1975.
16. MEŽUJEV, V. M.: Человек в системе общестvenных производitelных сил. In: Voprosy filosofii 1981, č. 4.
17. LENIN, V. I.: Spisy. Zv. 29. Bratislava 1954.

18. Socializm: dialektika razvitija proizvoditel'nych sil i proizvodstvennyh otnošenij. Moskva 1975.
19. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zv. 5. Bratislava 1978.
20. Materialy Plenuma Central'nogo Komiteta KPSS. 14.—15. júna 1983, Moskva 1983.
21. Marksistsko-leninskaja teorija istoričeskogo processa. Moskva 1981.
22. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy II. Bratislava 1971.